

nu ind både centralt og lokalt og medfører en gennemgribende udskifning af Altkæmpferne med partifunktionærerne i alle gauhierarkiets mellemste og lavere led. Men opbygningen af partiapparatet sker langsomt, og organisationseffektiviteten er næppe baggrunden for nazisternes succes, mener Hüttenberger; forholdet er snarere omvendt. Magtovertagelsen i 1933 betyder en øjeblikkelig og stærk vækst i indflydelse, idet de allerfleste gauleitere nu kan forene partijobbet med de høje statsembeder som Reichsstatthalter og Oberpräsident, rigsregeringens kontrolinstanser på det lokale plan. Men på længere sigt er der tale om en udhuling og en devaluering, for Hitlers bestræbelser på at skubbe revolutionen i baggrunden til fordel for statsbureaukratiet og centralismen ramte gauleiterne både som partigængere og embedsmænd. Samtidig taber de i beføjelser til rivaliserende partiorganisationer som SS, SA, Arbejdsfronten m.fl. og henvises offentligt af Hitler til deres oprindelige rolle som politiske folkeopdragere og propagandister. Først ekspansionspolitikken og Verdenskrigen kalder igen på deres politiske ekspertise og ideologiske dynamik, og de rejses til nye højder som eksekutorer af førerviljen i de erobrede områder og i selve Riget som Reichsverteidigungskommissare med efterhånden diktatoriske fuldmagter på alle væsentlige civile og til sidst også på vigtige militære områder.

Hüttenbergers undersøgelse bekræfter den gængse opfattelse af nazipartiet som stærkt i bunden, men relativt svagt i toppen, men den viser samtidig at gauleiterne trods deres urørlighed aldrig formåede at etablere sig som en samlet førerkaste i en fællesfront imod rigsledelsen. Dertil forstod Hitler alt for godt at spille dem ud imod hinanden. På den anden side var de ham samtidig en helt nødvendig modvægt imod det centralistiske partiapparat, som han selv havde skabt. Det ses særlig klart i krigens sidste år, da det gjaldt om at afbalancere den »uundværlige« Bormann og hans bestræbelser på at opkaste sig til veritabel »partidiktator«.

HANS KIRCHHOFF

KLAUS-JÜRGEN MÜLLER: *Das Heer und Hitler. Armee und Nationalsozialistisches Regime 1933-1940.* Schriftenreihe des militärgeschichtlichen Forschungsamtes. Beiträge zur Militär- und Kriegsgeschichte Bd. 10. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1969. 711 s. (583 s. tekst med dokumentarisk tillæg). 38 DM.

Med denne 583 sider store og til tider ret omstændeligt skrevne afhandling har Klaus-Jürgen Müller givet en yderst udførlig redegørelse for forholdet mellem på den ene side Adolf Hitler og hans nationalsocialistiske styre og på den anden side hæren og dens ledende skikkelser i tidsrummet fra magtovertagelsen 1933 frem til vestfelttoget i maj 1940; de synspunkter, Müller fremlægger i bogen, kan på flere måder siges at korrigere og nuancere de hidtidige opfattelser såvel af hærens stilling som helhed som navnlig af enkelte af de centralt placerede og ledende militærpersoners rolle og holdning under og til det III. Rige. Forf. har osse i sin fremstilling kunnet bygge på et langt mere omfattende og bedre kilde-materiale end hans forgængere (f.eks. Wehrmachtsarkivet, samtidige breve og dagbøger); dog synes han i nogle tilfælde at gå for let henover de problemer,

kildematerialet rejser mht. repræsentativitet, ligesom selve kildeanvendelsen undertiden forekommer for ukritisk.

For vurderingen af hærens rolle i og dens forhold til den nationalsocialistiske stat må det være ret væsentligt, hvad Hitlers magtovertagelse i 1933 betød for hæren. For Müller bliver dette bl.a. et spørgsmål om kontinuitet mht. hærens og dens ledende repræsentanters politiske opfattelser og målsætninger; og det er en af Müllers centrale teser, at der ikke skete noget egentligt kontinuitetsbrud i 1933, men først i 1938 med reorganiseringen af Wehrmachts- og hærledelse. Denne kontinuitet ser forf. i de ledende personers bestræbelser på at sikre hæren en særlig vægt og betydning og dermed en i osse politisk henseende indflydelsesrig position i den nye stat.

Forf.s udgangspunkt er en skildring af Reichswehr og officerskorpsets stilling i Weimarrepublikken. Hæren var sluppet intakt igennem republikkens urolige start; den blev i kraft af sin blotte eksistens en vigtig politisk faktor i Weimarrepublikkens labile politiske system til trods for, at dens forhold til det parlamentariske demokrati må betegnes som køligt, ja negativt: hær og officerskorps havde vanskeligt ved at identificere sig med et politisk system, der ikke opfyldte de under kejserriget prægede idealforestillinger om et autoritært struktureret politisk system indadtil og en nationalstatslig stormagtsstilling udadtil, et system hvori hæren og officerskorpset ville få en særlig position.

Denne holdning til Weimarrepublikkens politiske system forklarer til en vis grad hærens og officerskorpsets holdning til magtovertagelsen. Som helhed – der var selvfølgelig undtagelser – synes man at have været positivt og sympatisk indstillet til det nye som nationalt opfattede regime, fordi dette syntes at skulle realisere idealforestillingerne såvel indenrigspolitisk som udenrigspolitisk. Osse Hitler selv bestræbte sig på at få et positivt forhold til den væbnede magt, og hans ord om hær og parti som de to bærende søjler i staten blev opfattet som udtryk for, at der skulle tilfalde hæren en særlig position i det nye system. Reichswehrledelsen (Blomberg og Reichenau) og hærledelsen (Fritsch og Beck) tog derfor imod Hitlers udstrakte hånd (våbenmonopol og oprustning mod til gengæld at forholde sig neutral på det indenrigspolitiske plan).

Müller påviser, at der i forholdet til den nationalsocialistiske stat ingen principiel uoverensstemmelse var mellem Reichswehrledelse og hærledelse: man accepterede statens nationalsocialistiske grundlag og ønskede at sikre den væbnede magt en vigtig position. I spørgsmålet om hvordan, altså metoden, var der derimod visse meningsforskelle. Reichswehrledelsen søgte at realisere målsætningen gennem en bevidst åbnings- og optionspolitik over for systemet: man forholdt sig neutral under det indenrigspolitiske opgør i forbindelsen med den totale magtovertagelse frem til sommeren 1934, hvilket faktisk betød, at man tog parti for Hitler og nationalsocialisterne; man lod hæren indoktrinere med nationalsocialistiske ideer og søgte i enkelte situationer (f.eks. mht. arierparagraffen) at agere mere nationalsocialistisk end det egentlig var påkrævet (dette er nu nøjere analyseret i M. Messerschmidt: *Die Wehrmacht im NS-Staat. Zeit der Indoktrination*. Hamburg, R. v. Decker's Verlag – G. Schenck, 1969). Hærledelsen, der en stor del af vejen fulgte Blomberg og Reichenau, søgte derimod at sikre hæren en autonom sfære midt i en nationalsocialistisk omverden. Dette var navnlig tilfældet, da systemets totalitetstendenser fra sommeren 1934 osse rettedes mod hæren.

Müller har ret, når han hævder, at hærledelsens politik selvfølgelig var urealistisk, da regimets totalitetsbestrebelse ikke kunne tolerere en ikke-national-socialistisk enklave i et nationalsocialistisk system; alene værnepligtens indførelse ville ændre grundlaget for hærens sammensætning. På den anden side førte Reichswehrledelsens politik og de mange kompromisser, den derved indgik, f.eks. opstillingen af bevåbnede SS-enheder, til en gradvis underminering af målsætningen og dermed til en svækkelse af hærens stilling som magtfaktor.

Bruddet med kontinuiteten skete formelt i 1938 med de ledende personers tilbagetræden; den selvstændige politiske ledelse elimineredes faktisk, da Hitler selv overtog Blombergs post, mens Reichenaus Wehrmachtsabteilung fra 1935 gradvis var blevet opbygget til OKW under Keitel. Fritsch blev efterfulgt af Brauchitsch, der faktisk renoncerede på at kæmpe for hærens magtposition, og Beck af Halder, der drog konsekvensen af den mislykkede politik og tænkte på statskup. Dermed havde hæren udspillet sin rolle som politisk magtfaktor. Müller påviser dog overbevisende, at der næppe var andre muligheder for Brauchitsch og Halder. Bruddet i 1938 bliver dermed i høj grad en konsekvens af den politik, Reichswehrledelse og hærledelse havde ført op til 1938.

Müllers redegørelse for de førende generalers rolle i det III. Rige i tiden op til 1940 kaster også nyt lys over andre vigtige aspekter af hærens historie som f.eks. forholdet mellem OKW og OKH og hærens holdning til Hitlers udenrigspolitik; vigtigt er det, at Müller i nogen grad korrigerer billedet af de ledende personer Reichenau, Beck, Fritsch og Brauchitsch; derimod virker Müllers vurdering af Blomberg lidt utilfredsstillende: var Blomberg virkelig så politisk naiv, som det hævdes i bogen?

Bogens andet store hovedtema er militæroppositionen, der allerede er udførligt behandlet af andre historikere (Krausnick, Sendtner og senest Harold Deutsch). De første tegn på principiel opposition og vilje til modstand inden for hæren falder tidsmæssigt sammen med, at den førte politik mislykkedes. Müller kalder det ejendommeligt – uden dog at forklare dette nærmere – at oppositions- og modstandstilkendegivelser først kommer til udtryk, da Hitlers udenrigspolitiske risiko- og krigspolitik truer med at styre riget ind i en udenrigspolitisk katastrofe. De indre tilstande i Tyskland som f.eks. retsløsheden, polititerror og jødefølgelserne havde ganske vist ofte bevirket kritik inden for hæren, men de havde dog aldrig motiveret nogen principiel opposition mod regimet endsige nogen vilje til modstand.

Det er især Halders navn, der er forbundet med de to modstandsinitiativer i september 1938 og oktober-november 1939; foruden Halder omfattede konspirationen forskellige militær- og civilpersoner. Müller yder konspirationen den veneration, dens initiativer har krav på, selv om forf. nok virker lidt skeptisk mht. de muligheder, der realistisk var for et gunstigt udfald. Enkelte af de oppositionelle kan vist osse nærmest karakteriseres som fantastiske.

Müllers gennemgang af militæroppositionen er yderst minutøs, og han har da osse givet nye træk til billedet af denne opposition; dog forekommer det lidt urimeligt og set i et større historisk perspektiv ret formålsløst at fremdrage nye eksempler på oppositionelle planer og rådslagninger, når det af forf. erkendes, at de kun var en episode og uden nogen som helst betydning for det videre forløb (eksempelvis Witzleben-Sodenstern s. 399ff.). I det hele taget har Müllers ellers

så solide fremstilling fået slagside gennem den opmærksomhed, der vies denne opposition; set i relation til dens faktiske betydning indtager den en alt for stor plads (også omfangsmæssigt) i bogen. Dette synes at berettige en mere principiel betragtning, der måske ikke umiddelbart virker forståelig for en tysk historiker: osse udenlandske historikere har respekt for de mennesker, der i et totalitært diktatur aktivt går ind i oppositions- og modstandsplaner og -aktioner, men det forekommer dog, at dette anliggende (oppositionen mod Hitler) burde behandles med større nøgternhed fra tysk side. Mon ikke tiden efterhånden er moden til en i alle henseender virkelig kritisk redegørelse for oppositionen og navnlig for dens faktiske betydning? I al fald virker det i Müllers tilfælde lidt urimeligt, at forskellige oppositionelle militærpersoner (Halder, Witzleben, Canaris og delvis Beck) undertiden får tildelt en del mere opmærksomhed end dem – og det var vel trods alt flertallet – der i realiteten direkte eller indirekte gik ret langt i støtten til Hitler og hans regime. Det lykkes imidlertid Müller at vise, at hæren i denne fase af det III. Rige ikke var den faktor, hvorfra der kunne forventes opposition og modstand. Og Müller viser også hvorfor.

Vurderet som helhed er Müllers bog et vægtigt bidrag til hærens historie under det III. Riges første del; der fremsættes i bogen en del nye synspunkter, der er præget af forfatterens ret kritiske holdning til det behandlede emne. Man kunne blot ønske, at samme fremgangsmåde var blevet anvendt på militæroppositionen.

KARL CHRISTIAN LAMMERS

TRUMBULL HIGGINS: *Hitler and Russia, The Third Reich in a two Front War 1937–1943*. New York, MacMillan, London, Collier-MacMillan, 1966. x+310 s. 55 sh.

Trumbull Higgins har med denne og sine foregående bøger, *Winston Churchill and the Dardanelles*, *Winston Churchill and the Second Front* og *Korea and the Fall of MacArthur* placeret sig som en af USA's betydelige militærhistorikere. Bogen er stram i sin plan, veldokumenteret, velskrevet og velafbalanceret, selvom den lidt langtrukne klimaks om Stalingrad og de russiske modangreb tyder på, at Trumbull Higgins på dette tidspunkt selv er blevet noget udmattet efter en virkelig kraftindsats. Af den interesserede kan de 300 sider læses i ét tolv timers stræk, selvom visse forudsætninger måske er nødvendige for at få det fulde udbytte af det meget facetterede og righoldige billede.

Det er verdenshistoriens blodigste drama, der endnu engang rulles op med en analyse af såvel militærpolitiske som strategiske og taktiske problemer. Bogen er udkommet et år efter Hillgrubers *Hitlers Strategie* og det er derfor naturligt, at Trumbull Higgins ikke har nået at gøre brug af Hillgrubers forskning på at eftervise Hitlers militærpolitiske konception og dens placering i hans ideologiske verdensbillede (se HT 12. rk. III, s. 627). Så meget mere fascinerende virker det her at se brikkerne til den helhed, som Hillgruber postulerer, lagt frem af en anden med i det væsentlige de samme konklusioner omend uden den afsluttethed, som præger Hillgrubers billede. Trumbull Higgins noterer sig som Hillgruber ligheden mellem Hitlers og Ludendorffs opfattelse af